ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK 378.147:316.774

Ibrogimov Muhammadrasul Abdimumin o‘g‘li,
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti “Psixologiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

TALABALAR SOTSIAL IQTIDORINI BAHOLASHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Maqolada talabalar sotsial iqtidorini baholashning ijtimoiy-psixologik asoslari nazariy va empirik jihatdan tahlil qilingan. Sotsial iqtidor tushunchasining mazmuni, uning namoyon bo‘lish xususiyatlari, kommunikativ qobiliyatlar, empatiya, ijtimoiy intellekt, liderlik va ijtimoiy moslashuvchanlik bilan o‘zaro aloqasi yoritilgan. Talabalar sotsial iqtidorini baholashda psixodiagnostik metodikalardan foydalanish, psixologik ko‘rsatkichlarni kompleks tahlil qilish hamda diagnostik mezonlarni belgilash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Empirik tahlilda K. Rojers va R. Daymondning ijtimoiy-psixologik adaptatsiya so‘rovnomasi natijalari asosida talabalarning adaptatsiya, o‘zini qabul qilish, o‘zgalarni qabul qilish, emotsional komfort, internallik va hukmronlikka intilish ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi farqlar ko‘rib chiqilgan. Natijalar sotsial iqtidorni baholashda shaxsning o‘ziga va boshqalarga munosabati, emotsional holati hamda ijtimoiy muhitga moslashish xususiyatlarini kompleks hisobga olish muhimligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *sotsial iqtidor, talabalar sotsial iqtidori, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, sotsial iqtidorni baholash, ijtimoiy intellekt, empatiya, kommunikativ qobiliyat, liderlik, ijtimoiy moslashuvchanlik, psixodiagnostika, diagnostik mezonlar, psixologik baholash, individual-psixologik xususiyatlar.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ СОЦИАЛЬНОЙ ОДАРЁННОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В статье теоретически и эмпирически анализируются социально-психологические основы оценки социальной одарённости студентов. Раскрываются содержание понятия социальной одарённости, особенности её проявления, а также взаимосвязь с коммуникативными способностями, эмпатией, социальным интеллектом, лидерскими качествами и социальной адаптивностью. Особое внимание уделяется использованию психодиагностических методик, комплексному анализу психологических показателей и определению диагностических критериев социальной одарённости студентов. На основе результатов применения опросника социально-психологической адаптации К. Роджерса и Р. Даймонд рассматриваются различия в показателях адаптации, самопринятия, принятия других, эмоционального комфорта, интернальности и стремления к доминированию. Полученные результаты подчёркивают важность комплексного учёта отношения личности к себе и окружающим, эмоционального состояния и особенностей адаптации к социальной среде при оценке социальной одарённости студентов.

Ключевые слова: *социальная одарённость, социальная одарённость студентов, социально-психологические характеристики, оценка социальной одарённости, социальный интеллект, эмпатия, коммуникативные способности, лидерские качества, социальная адаптивность, психодиагностика, диагностические*

критерии, психологическая оценка, индивидуально-психологические характеристики.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING STUDENTS' SOCIAL GIFTEDNESS

Abstract. This article presents a theoretical and empirical analysis of the socio-psychological foundations for assessing students' social giftedness. It examines the meaning of social giftedness, its manifestations, and its relationship with communicative abilities, empathy, social intelligence, leadership qualities, and social adaptability. Particular attention is paid to the use of psychodiagnostic instruments, the comprehensive analysis of psychological indicators, and the identification of diagnostic criteria for assessing students' social giftedness. Based on the results obtained using the K. Rogers and R. Dymond Social-Psychological Adaptation Questionnaire, the article examines differences in students' adaptation, self-acceptance, acceptance of others, emotional comfort, internality, and tendency toward dominance. The findings highlight the importance of comprehensively considering individuals' attitudes toward themselves and others, emotional states, and adaptation to the social environment when assessing students' social giftedness.

Keywords: *social giftedness, students' social giftedness, socio-psychological characteristics, assessment of social giftedness, social intelligence, empathy, communicative abilities, leadership qualities, social adaptability, psychodiagnostics, diagnostic criteria, psychological assessment, individual psychological characteristics.*

KIRISH

Talabalarning ijtimoiy muhit bilan samarali munosabatga kirishishi, shaxslararo aloqalarni to‘g‘ri tashkil etishi, turli ijtimoiy vaziyatlarni anglab, ularga mos ravishda munosabat bildira olishi hamda guruh faoliyatida faol ishtirok etishini ta’minlovchi psixologik xususiyatlarni o‘rganish zamonaviy psixologiyaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu jarayonda shaxsning ijtimoiy munosabatlarni anglash, boshqa insonlarning kechinmalari va xatti-harakatlarini tushunish, samarali muloqot o‘rnatish hamda ijtimoiy vaziyatlarga moslashish imkoniyatlarini ifodalovchi sotsial iqtidor alohida ahamiyat kasb etadi.

Sotsial iqtidorlilikni shaxsning boshqa insonlar bilan samarali munosabat o‘rnatishi, ijtimoiy vaziyatlarni anglay olishi, muloqot jarayonida tegishli strategiyalarni tanlashi va guruhdagi o‘zaro munosabatlarni samarali tashkil etishida namoyon bo‘ladigan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida talqin qilish mumkin. Bunday yondashuv sotsial iqtidorni faqat kommunikativ qobiliyat yoki liderlikka moyillik bilan cheklab qo‘ymasdan, shaxsning turli ijtimoiy vaziyatlardagi xulq-atvori, munosabatlari va psixologik imkoniyatlarini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganishni taqozo etadi.

Talabalik davri ijtimoiy tajribaning kengayishi, mustaqil munosabatlar tizimining shakllanishi hamda kasbiy va ijtimoiy rollarning rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Shu sababli ushbu davrda sotsial iqtidorning namoyon bo‘lish xususiyatlarini aniqlash, uning psixologik tarkibini o‘rganish va baholash mezon-

larini belgilash dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan hisoblanadi. Sotsial iqtidorning namoyon bo‘lishida kommunikativ qobiliyatlar, empatiya, ijtimoiy intellekt, liderlik xususiyatlari, ijtimoiy moslashuvchanlik va shaxslararo munosabatlarni tashkil etish qobiliyati muhim o‘rin tutadi.

Sotsial iqtidorni baholashda uni alohida bir psixologik xususiyat bilan tenglashtirmaslik lozim. Mazkur hodisani o‘rganishda shaxsning kommunikativ faolligi, empatik munosabatlari, ijtimoiy vaziyatlarni anglash darajasi, liderlikka moyilligi, ijtimoiy muhitga moslashuvi va shaxslararo munosabatlarni tashkil etish imkoniyatlarini kompleks tahlil qilish talab etiladi. Shu nuqtayi nazardan, psixodiagnostik metodikalar natijalarini kuzatish va suhbat ma’lumotlari bilan uyg‘unlashtirish, shuningdek, turli psixologik ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni aniqlash muhim metodik talab hisoblanadi.

Talabalar sotsial iqtidorini baholashda diagnostik mezonlarning ilmiy asoslanganligi ham alohida ahamiyatga ega. Bunda ijtimoiy vaziyatlarni tushunish, muloqot jarayonida samarali strategiyalarni qo‘llash, boshqa insonlarning emotsional holatini anglash, jamoada hamkorlik qilish va ijtimoiy munosabatlarni konstruktiv tashkil etish kabi ko‘rsatkichlar hisobga olinishi mumkin. Psixologik baholash natijalarini faqat bitta metodika yoki alohida ko‘rsatkich asosida talqin qilishdan ko‘ra, bir nechta diagnostik manbalardan olingan ma’lumotlarni o‘zaro taqqoslash maqsadga muvofiqdir.

Shu bois talabalar sotsial iqtidorini baholashning ijtimoiy-psixologik asoslarini o‘rganish uning mazmunini aniqlashtirish, tarkibiy xususiyatlarini belgilash, diagnostik mezonlarini asoslash hamda psixodiagnostik imkoniyatlarini aniqlash zaruratini yuzaga keltiradi.

Maqolaning maqsadi — talabalar sotsial iqtidorini baholashning ijtimoiy-psixologik asoslarini nazariy va empirik jihatdan tahlil qilish, uning muhim psixologik ko‘rsatkichlarini aniqlash hamda baholash jarayonida kompleks diagnostik yondashuvning ahamiyatini asoslash.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Sotsial iqtidor muammosi iqtidorlilik psixologiyasi, ijtimoiy intellekt, kommunikativ qobiliyatlar, empatiya va ijtimoiy kompetentlikni o‘rganish bilan uzviy bog‘liq. Mazkur yo‘nalishlardagi ilmiy qarashlarni tahlil qilish sotsial iqtidorning mazmunini aniqlashtirish va uni baholash mezonlarini asoslash uchun nazariy zamin yaratadi.

Rus psixologi A.I. Savenkov ijtimoiy intellekt muammosini iqtidorlilik va ijod psixologiyasi bilan bog‘liq holda o‘rganib, ijtimoiy vaziyatlarni anglash va ijtimoiy kompetentlik masalalariga e’tibor qaratadi [1, 94–101]. Ushbu yondashuv sotsial iqtidorni shaxsning boshqa insonlar bilan munosabatga kirishish imkoniyatlari bilan bir qatorda, ijtimoiy vaziyatlarni tushunish va ularga mos ravishda harakat qilish qobiliyati bilan bog‘liq holda o‘rganish imkonini beradi.

D.V. Ushakov va D.V. Lyusin tahriri ostida nashr etilgan *Ijtimoiy intellekt: nazariya, o‘lchov, tadqiqot* asarida ijtimoiy intellektning nazariy asoslari, uni o‘lchash usullari va eksperimental tadqiqotlari yoritilgan [2, 11–28]. Ushbu ilmiy yo‘nalish nuqtayi nazaridan, ijtimoiy intellekt talabalar sotsial iqtidorining muhim psixologik ko‘rsatkichlaridan biri sifatida qaralishi mumkin. Talabaning ijtimoiy vaziyatlarni to‘g‘ri anglay olishi, boshqa insonlarning nuqtayi nazarini tushunishi va shaxslararo munosabatlarda maqbul xatti-harakatlarni tanlashi uning ijtimoiy imkoniyatlarini tavsiflovchi jihatlardandir.

Iqtidorlilik psixologiyasida D.B. Bogoyavlenskaya, Yu.D. Babayeva, M.A. Xolodnaya va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy qarashlari ham muhim o‘rin tutadi. *Iqtidorlilikning ishchi konsepsiyasi* asarida iqtidorlilik faqat yuqori darajadagi individual qobiliyatlar yig‘indisi sifatida emas, balki turli faoliyat va rivojlanish sharoitlarida namoyon bo‘ladigan murakkab hodisa sifatida ko‘rib chiqiladi [3]. Ushbu yondashuv sotsial iqtidorni ham alohida kommunikativ qobiliyat bilan cheklamasdan, shaxsning ijtimoiy faoliyatdagi imkoniyatlari, munosabatlarni tashkil etish qobiliyati va ijtimoiy vaziyatlarda samarali harakat qilish xususiyatlari bilan birgalikda baholash zarurligini ko‘rsatadi.

D.V. Ushakovning ijtimoiy intellekt va uni o‘lchashga bag‘ishlangan tadqiqotlarida shaxsning boshqa kishilar bilan o‘zaro munosabatlari jarayonida namoyon bo‘ladigan intellektual imkoniyatlarini diagnostik jihatdan o‘rganish masalalari yoritilgan [4, 141–160]. Mazkur yondashuv talabalar sotsial iqtidorini baholashda umumiy intellekt ko‘rsatkichlari bilan cheklanib qolmasdan, shaxsning ijtimoiy vaziyatlarni anglash va ular bilan bog‘liq qarorlarni qabul qilish imkoniyatlarini ham hisobga olish lozimligini anglatadi.

Yu.D. Babayeva iqtidorlilikni o‘rganishda diagnostik yondashuvni takomillashtirish, iqtidorning turli ko‘rinishlarini aniqlash va uni rivojlanish jarayoni bilan bog‘liq holda o‘rganish masalalariga e’tibor qaratadi [5, 154–168]. Ushbu qarashlardan kelib chiqib, talabalar sotsial iqtidorini baholashda ularning kommunikativ faolligi, empatik munosabatlari, ijtimoiy intellekti, liderlik tashabbuslari va ijtimoiy moslashuvchanligini birgalikda o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

D.B. Bogoyavlenskaya va uning hamkorlari tomonidan ishlab chiqilgan iqtidorlilik konsepsiyasida iqtidorni aniqlash, rivojlantirish va baholashning nazariy-metodik tamoyillariga alohida e’tibor qaratilgan [6]. Ushbu yondashuvga ko‘ra, sotsial iqtidorni baholashda faqat bitta psixologik ko‘rsatkich yoki alohida metodika natijasi bilan cheklanib qolmasdan, shaxs faoliyatining turli jihatlarini tavsiflovchi ma’lumotlarni kompleks tahlil qilish muhimdir.

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar sotsial iqtidorni ijtimoiy intellekt, kommunikativ qobiliyatlar, empatiya va ijtimoiy kompetentlik bilan bog‘liq ko‘p komponentli psixologik hodisa sifatida o‘rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, mazkur xususiyatlarni talabalarda baholashda diagnostik mezonlarni aniqlashtirish va turli psixologik ko‘rsatkichlarni o‘zaro bog‘liq holda talqin qilish

zarurati mavjud. Ushbu maqolada mazkur masala talabalar ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasi ko‘rsatkichlari misolida ko‘rib chiqiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda nazariy tahlil va empirik ma’lumotlarni statistik qayta ishlash yondashuvlaridan foydalanilgan. Nazariy bosqichda sotsial iqtidor, ijtimoiy intellekt, iqtidorlilik, kommunikativ qobiliyat, empatiya va ijtimoiy kompetentlikka oid psixologik adabiyotlar tahlil qilinib, tegishli ilmiy qarashlar tizimlashtirildi va umumlashtirildi.

Empirik bosqichda talabalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgan psixodiagnostik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotda kuzatish, suhbat, psixodiagnostik tekshiruv, psixologik tahlil va taqqoslash metodlari qo‘llangan. Talabalarning sotsial iqtidorini baholash bilan bog‘liq tahlilda ijtimoiy vaziyatlarga moslashish, o‘zini va boshqalarni qabul qilish, emotsional komfort, ichki nazorat hamda hukmronlikka intilish kabi ko‘rsatkichlarga e’tibor qaratildi.

Tadqiqot metodlari qatorida K. Rojers va R. Daymondning «Ijtimoiy-psixologik adaptatsiya» so‘rovnomasi, V.V. Sinyavskiy va B.A. Fedorishinning kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklarini diagnostika qilish metodikasi, O.O. Savina va O.M. Smirnovaning sotsial kompetentlikni o‘lchash metodikasi hamda T.D. Duboviskayaning sotsial-perseptiv ustanovkalarni baholash testidan foydalanilgani ko‘rsatilgan.

Maqolada taqdim etilgan empirik natijalar, asosan, K. Rojers va R. Daymond so‘rovnomasi bo‘yicha olingan ko‘rsatkichlarga tegishli. Statistik tahlilda talabalar tegishli shkalalar bo‘yicha quyi, o‘rta va yuqori darajalarga ajratilgan hamda ushbu guruhlar o‘rtasidagi farqlar Kraskel–Uollis mezoni yordamida baholangan. Natijalarni talqin qilishda o‘rtacha ranglar va statistik ahamiyatlilik ko‘rsatkichlariga tayanilgan.

NATIJALAR

Tadqiqotning empirik natijalari talabalar sotsial iqtidorini baholashda ijtimoiy-psixologik adaptatsiya bilan bog‘liq ko‘rsatkichlarni o‘rganish muhimligini ko‘rsatadi. Xususan, adaptatsiya, o‘zini qabul qilish, o‘zgalarni qabul qilish, emotsional komfort, internallik va hukmronlikka intilish shkalalari bo‘yicha quyi, o‘rta va yuqori darajadagi guruhlarning ko‘rsatkichlari taqqoslangan.

1-jadval. Talabalarning ijtimoiy-psixologik adaptatsiya xususiyatlarini o‘rganish natijalari (K. Rojers va R. Daymond so‘rovnomasi, Kraskel–Uollis mezoni)

Shkalalar	Darajalar	N	O‘rtacha rang	H mezoni	p
Adaptatsiya	Quyi	194	404,59	1072,57	0,000**
	O‘rta	986	993,90		

	Yuqori	247	1314,15		
	Jami	1427			
O‘zini qabul qilish	Quyi	215	125,96	997,41	0,000**
	O‘rta	948	720,75		
	Yuqori	264	1309,50		
	Jami	1427			
O‘zgalarni qabul qilish	Quyi	180	92,50	1186,50	0,000**
	O‘rta	1045	500,00		
	Yuqori	202	1121,00		
	Jami	1427			
Emotsional komfort	Quyi	240	591,02	48,33	0,000**
	O‘rta	952	738,03		
	Yuqori	235	839,59		
	Jami	1427			
Internallik	Quyi	197	102,50	885,08	0,000**
	O‘rta	1022	718,50		
	Yuqori	208	1330,00		
	Jami	1427			
Hukmronlikka intilish	Quyi	206	240,00	1151,81	0,000**
	O‘rta	1012	850,50		
	Yuqori	209	1318,50		
	Jami	1427			

Izoh: * $p \leq 0,01$. Jadvaldagi statistik qiymatlar dastlabki matnda berilgan ma’lumotlar asosida keltirildi; yakuniy nashrdan oldin statistik dastur natijalari bilan qayta tekshirilishi lozim.*

Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, adaptatsiya shkalasida quyi darajadagi talabalar uchun o‘rtacha rang 404,59, o‘rta darajadagilar uchun 993,90 va yuqori darajadagilar uchun 1314,15 ni tashkil etgan. Dastlabki ma’lumotlarda guruhlar o‘rtasidagi farq statistik jihatdan ahamiyatli deb ko‘rsatilgan. O‘rtacha ranglarning o‘sib borishi adaptatsiya darajalari bo‘yicha guruhlarning natijalari bir xil emasligini anglatadi. Biroq ushbu farqlarning qaysi guruhlar juftligi o‘rtasida mavjudligini aniqlash uchun qo‘shimcha post-hoc tahlil talab etiladi.

O‘zini qabul qilish shkalasi bo‘yicha quyi darajadagi guruhning o‘rtacha rangi 125,96, o‘rta darajadagi guruhniki 720,75, yuqori darajadagi guruhniki esa 1309,50 ni tashkil etgan. Jadvalda ushbu guruhlar o‘rtasidagi farq uchun $H = 997,41$ va $p = 0,000$ qiymatlari keltirilgan. Natijalar o‘zini qabul qilish darajalari bo‘yicha ishtirokchilarning ko‘rsatkichlari sezilarli darajada farqlanishini ko‘rsatadi. Psix-

ologik jihatdan o‘zini qabul qilish shaxsning o‘z imkoniyatlari va xususiyatlariga munosabati, o‘zini anglash hamda ijtimoiy vaziyatlarda o‘zini namoyon etishi bilan bog‘liq holda talqin qilinishi mumkin.

O‘zgalarni qabul qilish shkalasida quyi, o‘rta va yuqori darajadagi guruhlarning o‘rtacha ranglari mos ravishda 92,50, 500,00 va 1121,00 ni tashkil etgan. Dastlabki jadvalda H = 1186,50 va p = 0,000 ko‘rsatkichlari qayd etilgan. Mazkur natija guruhlar o‘rtasida statistik farq mavjudligi haqidagi dastlabki xulosani qo‘llab-quvvatlaydi. O‘zgalarni qabul qilish ko‘rsatkichi shaxsning atrofdagilarga munosabati, boshqalar bilan muloqotga kirishishga tayyorligi va shaxslararo munosabatlardagi qabul qiluvchanligi bilan bog‘liq jihatlarni o‘rganishda ahamiyatlidir.

Emotsional komfort shkalasi bo‘yicha quyi darajadagi guruhning o‘rtacha rangi 591,02, o‘rta darajadagi guruhniki 738,03 va yuqori darajadagi guruhniki 839,59 ga teng. Jadvalda H = 48,33 va p = 0,000 ko‘rsatilgan. Ushbu qiymatlar guruhlar o‘rtasida farq borligini ko‘rsatishi mumkin. Emotsional komfort shaxsning ichki psixologik holati va o‘zini ijtimoiy muhitda qanchalik qulay his qilishi bilan bog‘liq. Shu sababli mazkur ko‘rsatkichni talabalarning ijtimoiy moslashuvi va shaxslararo munosabatlari kontekstida o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Internallik shkalasida quyi darajadagi guruhning o‘rtacha rangi 102,50, o‘rta darajadagi guruhniki 718,50 va yuqori darajadagi guruhniki 1330,00 ni tashkil etgan. Jadvalda H = 885,08 va p = 0,000 qiymatlari berilgan. O‘rtacha ranglarning darajalar bo‘yicha farqlanishi internallik ko‘rsatkichlari guruhlarda bir xil emasligini anglatadi. Internallik shaxsning o‘z faoliyati natijalari va hayotiy vaziyatlarga ta’sir etuvchi omillarni qay darajada o‘z harakatlari hamda qarorlari bilan bog‘lashini ifodalovchi xususiyat sifatida qaraladi. Ushbu ko‘rsatkichning sotsial iqtidor bilan aloqasini to‘liq baholash uchun boshqa diagnostik ko‘rsatkichlar bilan o‘zaro bog‘liqligini ham tekshirish zarur.

Hukmronlikka intilish shkalasida quyi darajadagi guruhning o‘rtacha rangi 240,00, o‘rta darajadagi guruhniki 850,50 va yuqori darajadagi guruhniki 1318,50 bo‘lgan. Dastlabki natijalarda H = 1151,81 va p = 0,000 ko‘rsatilgan. Ushbu ko‘rsatkich shaxsning guruhdagi munosabatlarda yetakchi o‘rinni egallashga, o‘z fikrini ilgari surishga yoki boshqalarga ta’sir ko‘rsatishga moyilligini o‘rganishda ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin. Biroq hukmronlikka intilishni ijobiy liderlik bilan tenglashtirish mumkin emas: uning mazmuni boshqa ko‘rsatkichlar, jumladan hamkorlik, empatiya va kommunikativ kompetentlik bilan birgalikda talqin qilinishi lozim.

Umuman, jadvalda keltirilgan o‘rtacha ranglar barcha olti shkala bo‘yicha darajalar o‘rtasida farqlanish mavjudligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Kraskel–Uollis mezoni guruhlar o‘rtasida umumiy statistik farq mavjudligini aniqlaydi, ammo bu farqning aynan qaysi guruhlar o‘rtasida ekanini yoki bir ko‘rsatkichning boshqasiga ta’sirini mustaqil ravishda isbotlamaydi. Shuning uchun natijalarni talqin qi-

lishda post-hoc taqqoslashlar, zarur hollarda effekt hajmi va boshqa psixologik ko‘rsatkichlar bilan bog‘liqlik tahlillarini hisobga olish muhim.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari talabalar sotsial iqtidorini baholashda ijtimoiy-psixologik adaptatsiya bilan bog‘liq xususiyatlarni hisobga olish muhimligini ko‘rsatadi. Adaptatsiya, o‘zini va boshqalarni qabul qilish, emotsional komfort, internallik hamda hukmronlikka intilish shaxsning ijtimoiy muhit bilan munosabatlarini turli tomonlardan tavsiflaydi. Biroq ushbu ko‘rsatkichlarning har biri sotsial iqtidorning to‘liq va mustaqil o‘lchovi hisoblanmaydi.

Birinchidan, sotsial iqtidorni baholash ko‘p komponentli yondashuvga asoslanishi lozim. Ijtimoiy intellekt shaxsning ijtimoiy vaziyatlarni tushunish va boshqa insonlarning xatti-harakatlarini anglash imkoniyatlarini ifodalasa, kommunikativ qobiliyatlar muloqotni samarali tashkil etish bilan bog‘liq. Empatiya boshqa insonlarning emotsional holatini tushunish va ularga munosabat bildirishda, liderlik esa guruh faoliyatini tashkil etish va umumiy maqsad sari yo‘naltirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli sotsial iqtidorni faqat bitta shkala natijasiga asoslanib baholash metodik jihatdan cheklangan yondashuv bo‘ladi.

Ikkinchidan, ijtimoiy-psixologik adaptatsiya ko‘rsatkichlarini sotsial iqtidor bilan bog‘liq holda tahlil qilishda ularning mazmuniy chegaralarini farqlash zarur. Masalan, o‘zini qabul qilish va emotsional komfort shaxsning psixologik holati hamda o‘ziga munosabatini tavsiflaydi. Biroq bu ko‘rsatkichlarning yuqori bo‘lishi o‘z-o‘zidan rivojlangan ijtimoiy intellekt yoki samarali muloqot qobiliyatini isbotlamaydi. Shuning uchun ularni kommunikativ qobiliyatlar, empatiya va ijtimoiy vaziyatlarni anglash ko‘rsatkichlari bilan birgalikda o‘rganish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, internallik ko‘rsatkichi shaxsning o‘z faoliyati va natijalariga munosabatini tahlil qilish imkonini beradi. O‘z harakatlari uchun mas’uliyatni his qilish va vaziyatlarga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatini anglash talabaning mustaqil faoliyatida ahamiyatli bo‘lishi mumkin. Biroq internallik va sotsial iqtidor o‘rtasidagi munosabatni asoslash uchun ularning o‘zaro statistik bog‘liqligini alohida tekshirish talab etiladi.

To‘rtinchidan, hukmronlikka intilish ko‘rsatkichini liderlik bilan aynanlashtirmaslik kerak. Samarali liderlik faqat boshqalarga ta’sir o‘tkazish bilan emas, balki hamkorlik qilish, guruh a’zolarining fikrini hisobga olish, nizolarni konstruktiv hal etish va umumiy maqsadlarni muvofiqlashtirish bilan ham belgilanadi. Shu sababli mazkur shkala natijalarini talqin qilishda talabalarning tashkilotchilik moyilliklari va kommunikativ xususiyatlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni ham hisobga olish zarur.

Beshinchidan, psixodiagnostik natijalarni baholashda bir nechta manbadan olingan ma’lumotlarni birlashtirish muhim. So‘rovnoma natijalari kuzatish, suhbat, guruhdagi amaliy faoliyat va tegishli diagnostik metodikalar bilan to‘ldirilsa, talabaning ijtimoiy imkoniyatlari haqida yanada asosli xulosalar chiqarish mum-

kin. Bunda psixologik baholash natijalarini talabaning shaxsiy xususiyatlarini mutlaq va o‘zgarmas tarzda belgilovchi ko‘rsatkichlar sifatida emas, balki muayyan sharoitdagi holatini tavsiflovchi ma’lumotlar sifatida talqin qilish lozim.

Tadqiqotning metodik cheklovlaridan biri shundaki, taqdim etilgan empirik jadval asosan ijtimoiy-psixologik adaptatsiya so‘rovnomasi ko‘rsatkichlarini qamrab oladi. Kommunikativ qobiliyat, empatiya, ijtimoiy intellekt va liderlik bilan bog‘liq boshqa metodikalarning natijalari, ularning o‘zaro korrelyatsiyasi hamda diagnostik mezonlar bo‘yicha batafsil ko‘rsatkichlar keltirilmagan. Shu sababli mavjud ma’lumotlar sotsial iqtidorning barcha tarkibiy qismlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni to‘liq tasdiqlash uchun yetarli emas. Keyingi tadqiqotlarda ushbu ko‘rsatkichlarni o‘zaro taqqoslash, diagnostik mezonlarning ishonchliligini baholash va qo‘shimcha statistik tahlillar o‘tkazish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Talabalar sotsial iqtidorini baholashning ijtimoiy-psixologik asoslarini tahlil qilish mazkur hodisani ko‘p komponentli psixologik xususiyat sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Sotsial iqtidor shaxsning ijtimoiy vaziyatlarni anglash, boshqa insonlar bilan samarali muloqot o‘rnatish, shaxslararo munosabatlarni tashkil etish va ijtimoiy muhitga moslashish imkoniyatlari bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Nazariy tahlil asosida ijtimoiy intellekt, kommunikativ qobiliyatlar, empatiya, liderlik xususiyatlari va ijtimoiy moslashuvchanlik sotsial iqtidorni o‘rganishda e’tiborga olinishi lozim bo‘lgan muhim psixologik yo‘nalishlar sifatida ajratildi. Mazkur xususiyatlarni alohida-alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish sotsial iqtidorning mazmunini kengroq yoritish imkonini beradi.

Empirik jadvalda talabalarning adaptatsiya, o‘zini qabul qilish, o‘zgalarni qabul qilish, emotsional komfort, internallik va hukmronlikka intilish ko‘rsatkichlari bo‘yicha quyi, o‘rta va yuqori darajadagi guruhlari taqqoslangan. Dastlabki statistik natijalar ushbu guruhlar o‘rtasida farqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq farqlarning aniq yo‘nalishi, guruhlar juftligi o‘rtasidagi tafovutlar va sotsial iqtidor bilan bevosita bog‘liqlikni aniqlash uchun qo‘shimcha statistik tekshiruvlar zarur.

Talabalar sotsial iqtidorini baholashda faqat bitta psixodiagnostik metodika natijalariga tayanish bilan cheklanmasdan, kuzatish, suhbat, kommunikativ qobiliyatlarni baholash va ijtimoiy intellektga oid ko‘rsatkichlarni ham hisobga olish maqsadga muvofiq. Bunda talabaning o‘ziga va boshqalarga munosabati, emotsional holati, ijtimoiy muhitga moslashuvi hamda guruhdagi xatti-harakatlari kompleks ravishda tahlil qilinishi lozim.

Shunday qilib, sotsial iqtidorni baholashning ilmiy asoslangan tizimini ishlab chiqish uchun uning tarkibiy komponentlarini aniqlashtirish, diagnostik mezonlarni takomillashtirish, turli metodikalar natijalarini o‘zaro taqqoslash va statistik xulosalarni qo‘shimcha tekshirish muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv

talabalarning ijtimoiy-psixologik imkoniyatlarini chuqurroq o‘rganish hamda ularning kommunikativ va shaxslararo munosabatlarga oid kompetensiyalarini rivojlantirish yo‘nalishlarini belgilashga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Савенков А.И. Социальный интеллект как проблема психологии одаренности и творчества // Психология. Журнал Высшей школы экономики. — 2005. — Т. 2, № 4. — С. 94–101.

2. Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. — М.: Институт психологии РАН, 2004. — С. 11–28.

3. Богоявленская Д.Б., Шадриков В.Д., Брушлинский А.В., Бабаева Ю.Д., Дружинин В.Н. и др. Рабочая концепция одаренности. — М.: Магистр, 1998. — 44 с.

4. Ушаков Д.В. Социальный интеллект и его измерение // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. — М.: Институт психологии РАН, 2004. — С. 141–160.

5. Бабаева Ю.Д. Современные тенденции в исследовании одаренности // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. — 2008. — № 2. — С. 154–168.

6. Богоявленская Д.Б., Шадриков В.Д., Бабаева Ю.Д., Холодная М.А. и др. Рабочая концепция одаренности. — 2-е изд., расшир. и перераб. — М., 2003. — 94 с.